

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

Атанаска СТАМБОЛИЙСКА / Atanaska STAMBOLIYSKA

**Отзив за: Жана Пенчева. Български православни храмове през Възраждането.
Издателство „Фабер“, Велико Търново, 2016, 352 с.,
с приложения**

**A Review of: Zhana Pencheva. Bulgarian Orthodox churches during the National
Revival. Faber Publishing House, Veliko Tarnovo, 2016, 352 pp. with appendices
[In Bulgarian]**

Въпросите, свързани с църковната история на българския народ през периода на османската власт, винаги са предизвиквали интереса както на изследователите, така и на широк кръг от читатели. Това, от една страна, се дължи на факта, че новите господари на Балканите идват с различна религия, която не толерира християнството, и оттук наложилото се схващане, че църковният живот за няколко века едва ли не е прекъснат. От друга, опирайки се на разнородни източници, изследователят на църковното минало има за цел да даде обективна представа за протичащите процеси в обществото, имащи отношение към религиозния живот.

На историята на Православието в българските земи в различни аспекти и през различни периоди са посветени множество изследвания. Това многообразие успешно се допълва и от монографията на доктор Жана Пенчева **“Български православни храмове през Възраждането”**, Велико Търново, 2016. В основата си книгата се състои от три глави, разглеждащи проблемите на строителството на православния храм в централната старопланинска област; вътрешното декориране на храма и осигуряването му с църковна утвар и богослужерна литература. Включени са редица слабо познати архивни материали, които допълват и обогатяват изданието. В приложението са дадени списъци и карти на енорийските църкви и манастирските обители за Ловешка, Габровска и Великотърновска област, които са били част от Търновска епархия. Добре би било освен посочените списъци да има отделен и на манастирските църкви и параклиси, защото често пъти в един манастир са изградени повече от една църква плюс малки църкви (параклиси). Например църквата на Килифаревския манастир, обединяваща в една сграда двата по-стари параклиса. Подобна е и ситуацията с Преображенския манастир, който има главна и малка църква, като тези манастири не са изключение нито в българското землище, нито в източноправославния свят.

Албумната част представя снимки на голяма част от коментираните в текста храмове и ктиторски надписи.

Както изрично е подчертано в увода, изследването обхваща храмове – енорийски и манастирски, разположени в Централна Стара планина и Предбалкана, т.е. на територията на Търновска и намиращата се под нейна юрисдикция през този период Ловешка епархия. Като се има предвид мястото и ролята на Търновската патриаршия през предходните векове, изборът на териториален обхват е напълно обясним. Тук трябва да се вземе предвид и бързото икономическо развитие на района през периода на Възраждането, което води като последица финансово замогване на търговци, проспериращи занаятчии и образовани българи, стоящи в основата на зараждащата се църковна борба. Именно тези обществени групи, наред с духовенството, играят и водеща роля при възстановяването на редица църкви. Това е подчертано в множеството документи, приведени като изворов материал относно организацията при

изграждането на храма. Те са ясно доказателство и за все по-нарастващата ролята на местното самоуправление в лицето на общината, значимостта и функциите на епитропите и мястото на енорияшите. В условията на иноверна религиозна система получаването на ферман за възстановяване на храм представлява сложна и продължителна процедура. В монографията накратко са проследени основните моменти в религиозната политика на империя спрямо християнското население и свързаните с нея промени, касаещи храмовото строителство, които са тясно обвързани с международната обстановка и процесите, протичащи в самата империя след 30-те години на XIX век. Направен е обстоен преглед на възстановените енорийски и манастирски храмове в епархията през този период. Разгледани са и множество единични случаи на заобикаляне на разпоредбите при храмовото строителство на населението от Търновска епархия, но с основание може да се смята, че те са общовалидни за цялото българско етническо пространство.

Предвид фактът, че Цариградската патриаршия до акта на т. нар. “Български Великден” от април 1860 г. не отделя средства за финансовото обезпечаване на храмовото строителството, стенописването, нуждата от богослужбни книги и църковна утвар, населението търси и намира други източници и форми на финансиране. Писмените извори изобилстват със сведения за дарителски акции: събиране на средства чрез дискос, църковни кутии, приходи от различните църковни треби, пандахуси, дарения за място за строеж на храм и много други. Като форма на дарение, която носи значителни приходи, е необходимо да се открие купуването на църковни тронове. Дарителските акции са показателни за нивото на икономическо замогване на българското общество през XIX век. Запазените множество документи открояват отделни личности, с висок обществен престиж и национално съзнание, които се превръщат във водещи обществени фигури през следващите десетилетия. Имена на дарители освен в наративни извори се срещат и в храма – засвидетелствани чрез ктиторските надписи и портрети, върху шампи, донесени от поклонници от Светите места, върху икони, дарени от еснафски сдружения, и върху църковна утвар. Като значим дарител се изявява и българската емиграция, което от своя страна подчертава връзката с Влашко, Виена и Цариград. Важно място в църковната служба има богослужебната литература. Тя се е набавяла основно чрез внос, като тук е подчертана изключителната роля на Русия, която след Кючуккайнарджийския договор, предявява правото си да покровителства християнското население.

Усиленото строителство на храмове през 40-те години на XIX век предизвиква подем в църковната живопис, резбарските школи, стимулира книжовната дейност в големите манастирски центрове, което подробно е отразено в монографията. Интересен за отбелязване е фактът, че в “утвърдена територия” на Тревненската резбарска и живописна школа, каквато е Търновската епархия, работят и майстори от най-далечната българска живописна и резбарска школа – Дебърската. Пример за това е църквата “Свети Георги” в село Столът, Габровско.

Нарасналата стопанска мощ на българското население, високото ниво на самоорганизиране на обществото, дейността на местните първенци и изявените духовни лица, подкрепени, разбира се, и от благоприятни външни фактори, води след себе си до изявено народностно съзнание. Българското общество извървява дългия преход от средните векове до Възраждането. По пътя се променя неговото мислене и нагласа не само по отношение на собственото, личностно оцеляване, но и по отношение на оцеляването на българския род. Именно по тази причина търговци, еснафски организации, духовенството и обикновени миряни се включват активно в строителството на храмове, училища, подпомагат и даряват.

Благодарение на събрания богат теренен изворов материал, в монографията са разгледани 267 енорийски храма и 22 манастира, в които са изградени 30 храма, намиращи се на територията на Централна Стара планина и Предбалкана. В заключение може да се каже, че монографията с пунктуалното си проследяване на различни аспекти от храмовия живот: механизми и форми на строителство и финансиране на манастирските и енорийските църкви; вътрешно декориране на храма; осигуряването с църковна утвар и богослужебна книжнина; задачите на църковното настоятелство и огромната роля на дарителите – отделни миряни, цели семейства и еснафски сдружения, притежава безспорни научни достойнства и с приносния си характер може да се използва не само като основа за едни бъдещи регионални проучвания, но и да представи мястото на църквата като движеща сила през Възраждането.